

Հայերն ունին այստեղ մի եկեղեցի, որուն կից նաեւ ծխական ուսումնարանն:

Ազովկան ծովուն վրայ երեք քաղաք՝ բաժնած են իրենց մէջ երկրին արդիւնաբերութեան ամբողջ վաճառահանութիւնն ծովով: Մարի-պոլ գաւառ կը հանէ հանքային ածուխ, Բերքեռնի՝ ցորեն եւ Տաֆարեթ թէ մէկն եւ թէ միւսն:

Մարի-պոլ՝ ինչպէս ասինք՝ գլխաւոր նաւահանդիսան է, ուսկից Օդեսա եւ Սեւ ծովու զանազան կողմերը կ'ուղարկուի առական հանքային ածուխը, եւ յատկապէս Կո-բնայ (Курбонь углей) կողմած տեսակը: Հարաւային Ռուսիոյ արդիւնաբերութեան մէջ՝ ցորենէն վերջը գլխաւոր վաճառահանութեան եւ առեւտրի աղբիւրն է հանքային ածուխը, որ ընդարձակ կը շահագործուի Դոն գետի շրջակայքը եւ կու տայ տարեկան մինչեւ 150 միլիոն պուղ: Արդիւնաբերութեան այս ծիւղն էս ահաբեկ յառաջագիծմունքն արած է վերջին տարիներու, եւ ես մշած է անդիկական ածուխն, որ յառաջ միակ գործածականն էր տեղական գործարաններու, եւ նաեւ տու մէջ: Մարիուպոլ այս ամիսը շնորհիւ 1876ին երկաթեւորուող կապուեցաւ Դոնեան երկաթեւորոյն: Եւ 1889ին ունեցաւ իր նաւահանգիստը, որ գետ կարօտ է նորագոյնութեանց՝ ամենա առաքման ամեն յարմարութիւններն ունեւնայու համար: Դոնովգեքըրը շատ խոր չէ, եւ մեծ նաւերն ստիպուած են իրենց բեռան կէտը նաւամատուցին մօտ ստնելէն վերջը՝ բացառիկ ծովուն խորքը, եւ այնտեղ իրենց բարձուքը շարունակել: Ածուխն երկաթեւորուող կապերէն նաեւ թափելու համար ծովագիծներն վրայ յատուկ մեքենաներ բանի: Այս մեքենան կը բռնէ վազմունքը, կը ծռէ մէկ կողմ, ուսկից անուշոր յատուկ խողովակներու մէջ կը թափուի, որով ուղղակի նաւ կը փոխադրուի: Այնէ զատ՝ ածուխ կըրող մասնաւոր բոլորովին ուրիշ տեսակ նաւեր ալ կան, որոնցմով կը փոխադրուի ածուխ մեծաւ մասամբ թէ Մարիուպոլէն, թէ Ռոստովէն եւ թէ Տաֆարեթէն: Այսպիսի նաւ՝ Մարիուպոլ՝ առաջին անգամ գաղղիական ընկերութիւն մին է բերած 1890ին:

Մարիուպոլի բնակչաց մեծ մասը բացկացած է Յունասթէ, որոնք Բորիսի նախկին Յունական դաղովկականութեան սերունդն են, եւ անցեալ դարուն կէսերն Ազովկան ծովագեքը գաղթելով՝ հինն դրած են Մարիուպոլի: Յայնեանք վերջը տիրապետողներն են Հերսկը: Այս երկու ազգաց ձեռքն է զվնասորաբար Մարիուպոլի վաճառահանութիւնը: Հայ բնակիչը շատ քիչ կայ, միայն Իրիքից են որ երբեմն կ'երեւան այն տեղ:

Բերքեռնի՝ Ազովկան ծովագեքին ցորենի արտահանութեան գլխաւոր քաղաքն է, որ մանաւոր խաղիկա եւ Գաղղիա կ'ուղարկէ իր ցորենը, եւ միշտ առանձին գոյութեամբ կը յիշուի Եւրոպայի ցորենի հրապարակներուն վրայ: Այս գոյութեան փոքր շարով չէն նպաստեր անուշտ՝ Բերքեռնիի շրջակայքն հաստատուած բնդարձակ գործնական գաղղկականութիւնը: Գաղղերը հիննուած է 1827ին, եւ շնորհիւ իւր յաւելարտահանութեանց՝ այժմ 30 հազարի մօտ բնակիչ ունի: Բերքեռնիի վաճառականութեան մէջ

իշխողները՝ նոյնպէս Յայներն են, որոնք Ազովկան ծովագեքը վրայ առ հասարակ պահած են մինչեւ հիմայ եւ կ'աշխատուի պահել իրենց նախկին ազգացութիւնը: Ռուս տարեր այստեղ երկրորդական գեր կը խաղայ թէ թուով եւ թէ գիրով: Իսկ հայ՝ համարեա թէ չկայ, կամ շատ քիչ: Բերքեռնիի հրեայ ալ շատ ունի, բայց ամենք առեւտրական մեծ գործեր չունին, եւ կը շատանան արտեւտարութիւն, միջնորդի եւ այլ երկրորդական գերեր կատարելով:

Բերքեռնիի թէպէտ վաճառահանութեամբ ոչ անշնան՝ գեռ նաւահանգիստ ունենալու չէ արժանացած, թէեւ երկաթեւորուող կապուած է արդէն: Եւ իր բնական նաւահանգիստին մէջ՝ բաց ծովու վրայ շուրջոցը բազմաթիւ նաւերը՝ մեծաւ մասամբ առաքատուորի՝ շատ մեծ յարմարութիւններով չեն կրնար պայծալ: Ազովկան ծովագեքն առ հասարակ ձեռն ժամանակ կը ստուի, եւ Բերքեռնիի առջեւ երբեմն այս ստան ամբողջ ամիսներ կը տեսէ: Նոյն ժամանակ բնականաբար ծովային ամեն շարժում կը դադրէ եւ բեռները կ'ուղղուի երկաթեւորուող դէպի Օդեսա:

Բերքեռնիի փոքր կնչ կը նմանի Բաթումին՝ այնու որ այստեղ ալ մէկ կողմէն ծովային գեղեցիկ տեսարան կը պարզուի աչաց, միւս կողմէն՝ ցամաքն ալ բնդարձակ կանաչութիւն է: ամեն տուն գրեթէ՝ փոքրիկ պարտէզներ ունի իր շուրջը, փողոցներու վրայ սօսիներ ծառուղիք են կազմել, եւ այս բոլորն վրայ կ'աւելնայ քաղաքային բնդարձակ պարտէզն՝ իր իւր եւ ծիւղածաւալ ծառերով, որոնք լայնարձակ հովանուղ կը պատեն իրենց շուրջն զօսնողները:

Տաֆարեթ վաճառահանութեան երկու կարեւոր առարկայ միանգամայն ունի, այն է հաւահատիկ եւ ափրցիտ (antracite) ածուխ: Եւ թէեւ այս երկու առարկայքը մէջ ալ՝ իր դրայից ցամաքային Ռոստով քաղաքին ետ կը մնայ, բայց դարձեալ Ազովկան ծովագեքին վրայ կարեւոր տեղ կը դրուէ: Տաֆարեթը՝ Բերքեռնիից աւելի երջանիկ է՝ ունենալով հաստատուն նաւահանգիստ 800 աստէն երկայնքարափով: Յայներն այստեղ եւս մեծ գեր են խաղացած, եւ իրենց հարուստներն՝ ինչպէս Սիբիրի, Վոլգան եւս ահաբեկ կարողութեան տէր էին երբեմն: Իսկ այժմ թէեւ դարձեալ կարեւոր դիրք կը դրուեն քաղաքին մէջ, բայց նախկին հարստութիւնն ու քաղեցութիւնն պակսած է: Տաֆարեթ իւր հիննարտութեամբն ու կազմութեամբը միակ բուն ուսումական է Ազովկան ծովագեքին վրայ: Հիննարտութիւնը կատարուած է Պետրոս Մեծի ժամանակ, 1689ին, որ անամբ դիտած է հաւանած է տեղը, իսկ այժմեան նաւահանգիստին շինութեան սկիզբն եղած է 1888ին, Պետրոսի կառուցանել տուածին տեղը: — Պետրոս Մեծին բաց ի քաղաքէն, նաւահանգիստէն է արտաթիւններէ՝ ծովախորշին մէջ Տաֆարեթէն 700 աստէն հեռու, արտեւտարական կերպով լցուցած է եւ յառաջնացած 2Երեդիտ (Успенск)՝ այսինքն ինչպէս կոչուած կղզեակը: Բայց ուրիշ կայար մ'աւելի սեր կայած է Տաֆարեթի: Գարուն առաջին քառ որդին՝ Արեքոմանը Ա

այստեղ բաւական ժամանակ ապրած եւ այստեղ ալ վախճանած է 1825ին Տաղանորդ բաւական իշխանաւոր սննի իրմէ. զլիսաւորն է այն ինչպէս քաղաքային պարտիզին մէջ՝ ուր շատ յաճախ կու գար կոյսորը հանգստանալու, եւ ասիկ էր դիտեր ծովային գեղեցիկ տեսարաններն ու քաղաքին շրջակայը: Բուն պարտէն ալ՝ որ այժմ ընդարձակ տարածութիւն ունի՝ հովանաւոր ծառուղիներով եւ բարձրաբեր ծառերով՝ Օբնէն-ն Անէն-Պարթ (ОБНОСЛОВЕННЫЙ, այսպէս կը իշխատակէն զինքը Ռուսները), լաւատաձեւութեամբ շնորհիւ է կանգնած: Այն պալատն ուր կոյսոր կը բնակէր՝ 1890ին նորոգուած է, եւ առանձինն խոսով հոգ տարուած է որ ճիշդ այն գիւղէն ու երկւային ունենայ՝ ինչ որ էր զարուս առաջին քառորդին: Դեռ անվթար կը պահուէն պալատին մէջ՝ հին ներքին կահ կարասիքն, ժամացոյցները, պատմութիւնն եւ այլն: Իսկ այն սենեակն ուր վախճանած է կայսրն՝ մատուռ է եղած եւ հոն սմալն տարի հոգեհանգիստ կը կատարուի: — Տաղանորդ՝ արձան ալ կանգնած է Աղբարտորը Ա. ի:

Տաղանորդի շրջակայը շատ սիրուն այգեւտաններն են պարտէներ կան տեղանք, որոնց մէջ նշանաւոր է Դուքիլ (ДУБКИ) անուն տեղն, որ իւր այս կոչումն առած է Պետրոս Մեծէն, այրիներն որ բարձրորդէ կայսրն՝ այստեղ կազմել ծառեր (սուտերն Գուք) տեղած է, եւ ասիկ մնացեր է անդայն անուշը:

Աղովնան ծովեզրայց կաւական մասին վրայ՝ կանգնած է Եպէ քաղաքն իբր 30 հազար բնակչով: Լայնատարած աւազակոյտ մի, որուն 7 բլրամետրն նուազ չէ երկայնութիւնը, հետզհետէ արնակով կը մտնէ ծովուն մէջ, եւ մէկ կողմէն կը ձեւացընէ Տաղանորդի ծովածոցը, մինչ միւս կողմէն քաղաքին քով ալ ծովը նեղնակով բաւական ընդարձակ բնական նաւահանգիստ մը կը կազմէ, ուր բազմութիւ նաւեր շատ խաղաղ կ'անցընեն իրենց ձևերը:

Եյսոր հիմնած են ձկնորսները: Հրուանդանին շուրջն առատ ձուկ որսալով՝ ի սկզբան այստեղ միայն գործարաններ էին հիմնած եւ իրենց բնակարան համար առանձին աւան մը, որ կամայ կամայ մեծնալով՝ վերջապէս 1848ին ծովեզրեայ քաղաքի դիրք առաւ: Կառավարութիւնն սկզբն այս տեղը նայովս առեւտրայ կենդանի անել, եւ այս նպատակաւ քաղաքին մեծամեծ արտօնութիւններ առաւ: Այս առաւելութիւնները հետզհետէ նորանոր վաճառականներ եւ բնակիչներ գրասեյնի նոր քաղաքին, եւ քաղաքն ընդարձակեցաւ լայնամարդ եղաւ: Բայց երբ Ռուստով եւ Վլասիկուսկա քաղաքներն մէջ երկխափուղայ կանխորոշ որ հարցարկցութիւն հաստատուեցաւ, առաքուելի ապրանքներն այնուհետեւ փոխանակ յայտնի՝ սղղուեցան Ռուստով, եւ Եյսի մնաց ուր որ էր: ալ յառաջագիմըստ այսին ընդ միշտ հեռացաւ իրմէ:

Եյսիէն վերջէ՝ երկու ծովախորը եւս կայ անդան, եւ ապա կը հասնիրք Բերքի նեղուցին միւս եզրը, ուր կը տարածուի Տաւնէն-թերակղզւոյ

զին: Այստեղ կը հանդիպիրք նախ Տեւիէ-քաղաքին՝ Ախալքալէս լճին վրայ՝ որ նեղ անցքով մը հարցարկցութեան մէջ է ծովուն հետ: Եւսորն էլ բառն որ այսօր Ռուսաց մէջ պաշտօնապէս կը գործածուի՝ տաճիւրէն Ա-Գէնը (ճերմակ ծով) բառին աղաւթեալն է: Տեմիրքի մէջ բնակաց զլիսաւոր զաղմուները՝ նոյնպէս ձկնորսութիւնն է: — Տամանեան թերակղզին նոյնպէս ընդունած է իր մէջ ընդարձակ ծովածոց մը, որուն բերնին վրայ կանգնած է Տաւն աւանը 35), բնակչով: Տաման՝ Օսմանեանց տիրապետութեան ժամանակը շատ աւելի բազմամարդ էր, եւ ունէր 12 մզիթ՝ որ մարդաշատութեան նշանակ է: Չերքէտներու եւ մերձակայ Կուբանեան նահանգին բազմադակ մահմադական ժողովուրդը՝ բոլոր իր արարները Տամանի ճամբով կ'առնուր ու կու տար: Թէ այստեղ եւ թէ Տեմիրք տաճիկական արմութիւններ կային՝ բազմաթիւ Ենիշէրի պահապաններով, եւ այժմ քաղաքներն են որ կը փոխարինեն Ենիշէրիքը: Նշանաւոր Սուլթարով առս զորավարն եղած է Տամանեան թերակղզին Ռուսոյ կցողը 1771ին: Այս թերակղզին ալ աննշուն պատմական անցեալ մ'ունեցած է: Եյսի միլետոսիքը այս տեղ ալ քաղաքականութիւնները հիմնած էին, որոնք փոքր հարստութիւն չէին դիզած: Բայց Ե. դարէն վերջը (Յ. Բ.) թերակղզին այնպիսի աշխարհագրական յեղաշրջումներու է ենթարկուել՝ որ հնագէտներու բոլոր աշխատութիւնն ի դուր կ'ելլէ՝ որոշելու Միլետացոյց քաղաքներու տեղերը: Տաման քաղաքն եւ շրջակայքն Բ. դարուն Ռուսաց ձեռքն էին ինկած առ ժամանակ մը, որոնք փոքրիկ իշխանութիւն մ'ունէին այստեղ, եւ մեղք կ'առնուէին Տաւարու-թէ. թէ ուստի է ծագած այս կոչումն՝ ոչինչ յայտնի է: Նոյն ինքն իշխանութիւնն այնպէս աննշան եւ անհետեւանք է եղած, որ Ռուսը երկար ժամանակ փնտաւ եւ թէ իսկապէս մէր էր հաստատուած, եւ վերջապէս 1793ին տրձանադարութիւն մը դաւեր են, որ պարզեւ է խնդիր: Այս արձանագարութեան մէջ առած է եղեր՝ թէ «յայն 6576 Գլէր իշխանը շափեց Տմաւարականին եւ Արշէթի (Բերք) միւշնցին տարածութիւնը՝ ստաւուցի վրայ, եւ գտաւ 10 հազար եւ 4 հազար սաճէն»՝ այսինքն 14 հազար սաճէն: — Չեմուլացիք Տամանը Մ-Իէ-է կը կոչէին: Տաման անուր թուրքերու ժամանակէն սկսած է, որոնք երեւի Չերքէտներու ուրիշ (այսինքն՝ ճահիճ) բառէն նոյնն առած են:

Դոնեան քաղաքներ խուճ մի ԺԼ. գարու սիլիքը Ռուսաց զէճճ արարամբնով փոխանած են Տամանեան թերակղզին եւ Երիմու խանին հպատակութիւնն ընդունելով՝ ընկած Տամանի եւ Տեմիրքի մէջ: Բայց երբ 1771ին երկրին աշտա Ռուսաց ձեռքն այստեղէն ալ փախան Կուբանեան նահանգն, եւ յայնորդ տարին բուրսովին տեղափոխեցան անոյն եւ բազական Տաճիկասան ի Ռուսիկիս:

Այս կարճատեւ մատարական պաղտէն վերջէ՝ գառնեցը մի փոքրիկ շաքենաւ, որ Բերքի նեղուցին ելած՝ ընդարձակ ծովան աղբար վրայ աշուտաւ երեքալով՝ վերջապէս բերաւ յանձնեց

գնեց մեր ⁴Մեծ իշխան Գրառանդեյնի, որ կ'երեւայ թէ անհամբեր կը սպասէր, որովհետեւ հազիւ զմեզ եւ զանազան բնական շտապող առած էր, եւ ահա վերէն սկսաւ տուելով ծիայ թիւի ամպեր տրձակել, իսկ վարէն աստիկ շաշիւնով փրփրապտա պտտառուածներ բանալ ծովուն մէջ։ Այսպէս, որք ետեւը թողնէր Ազդեան ծովուն նեղուցն եւ մեծ շտապաւ սկսանք յառաջնուղ գնալ իրիմ։

Թ.

Շրջուռ վրայ։

Վիշեր է։ Զորքնաւն առանց որորուկաւ արագ կը ստնի յառաջ։ Լուսնի արծաթափայլ ծառապայծառներ մեր շուրջը ծովուն երեւոյ վայ մանրիկ ցայտումներ կը գործեն, որոնք հեռաւորութեան մէջ ապրտակ ծածանալաւոր կոհակներու տպաւորութիւն կը թողուն։ Ուղեւորք ամէնքն ալ ի. քան եւն խաղաղիկ. եւ եւ՛ եւ առաւ բո՛խի մի միայն, որ նաւին յարկին վայ մերժ յետադանեթութեան կոթնած, մերժ փայտեայ վանդակաւոր թիկնաթիւռներուն վայ ընկողմանած՝ շէնք հեռաւոր մեր տեղէն՝ յամուտաւոր մերժելով Մորփեայի հրաւերները։ Ունեայն ինչ հանդարտ է մեր շուրջը. այնպէս հանդարտաւ եւ այս գիշերային խաղաղութիւնն, որ նայն իսկ մեզն՝ կարծես՝ բնութեան այս ընդհանուր հանդարտութիւնը չվերափելու համար շատով կը փակնէր մեր խոտակցութիւնն եւ կ'ընկղմէր մտածութեանց մէջ աշգերն յառած գէպ ի այն անհուն տարածութիւնն, որ անարգել կը շջլապտէ գործը. քանի՜ հանդիստ է մարդկային միջոցն՝ ժամանակին այս անաղմուկ եւ վե՛հ միջոցներուն։ Ղերէն երկրները իր անհամար փայլուն աստղերով, վարէն ծովն իր անեղ խաղաղ սարածութեանը՝ պահ մը կը մզեն կ'արտաքսեն մարդկային եւն, ցայց տալով անկայայտին այն փոքր, փոքր եւ աննշան տեղն որ կը գրաւէ մարդ տեղեկական համապայից անբաւութեան մէջ, եւ միտքը բացուած ընդարձակած՝ կը ճգնի առաւունի հեռու, շատ հեռու, բնութեան խորքերը, բարձր իւր եւնն, վեր իւր սովորական զգայական աշխարհէն, — կը պաշարուի անսովոր խորհրդանշանութիւններով, որոնք կ'առաջնորդեն մերժ հիշողութեան եւ մերժ քննողական գրութեանց. բայց վերջապէս անկարող երկար թափառելու այս փիւժակին ազգած մտածութեանց երկայն շարքին մէջ, անկարող զրկելու եւ ամփոփելու այն բոլորն որ չ'ենթադրուի իւր հողեկան ուժայն եւ ազդեցութեան, զիկիկոր կը լքանէ եւ կը գառնայ իւր փոքրիկ էութեան շուրջը, գործանք, գրաղելու իւր ներքին մարդն։

Բո՛խին եղաւ որ խոցե մը երկարատեւ լուռութիւնը յիշեցնելով այն անշխական որ թողեր էինք մեր եւ փէրլի մէջ, եւ որ կը մտեցընէր գնեց Թեոդոսիայի։ Խոտակցութեան իրիմին էր, որ այժմ կ'երթար Ուկրաինա՝ այնտեղ բո՛չկութեան քաղաքի փայլական առնելուն։ Դա ինձ յիշեցուց իրիմի հետադարձական մի հողակայար, զոր եւ մտապայ մըրէն յիշատակեմ։ Ազդեան ծովու գերեթի նկարագրութեան մէջ, փէրլի եւ Թեոդոս-

իայի մէջտեղի ցամաքէն սկիւր առնելով Ազդեան ծովի մէջ կ'երկարի երկայն ձողի նման հողի շերտ մի՛ 104 վերտ (105 քիլոմետր) երկայնութեան եւ առաւաւէն 7 քիլոմետր լայնութեան։ Աշխարհագրական քարտէսը դիտողն անշուշտ աշխարհութենէ չի վերջեցընէր այս երկայն ու բարակ ցամաքն, զոր իրականը Աբքաթաբնա ցաղ կ'անուանեն։ Այստեղն ամբողջ ծածկուած է եղեգով եւ ծովային մամուռով (algue), եւ ինչպէս բո՛խի կը պատմէր այս սլախ օդը թափանցած է ետքի (i d) հոտով, վառն գէ ծովային մամուռն իր մէջն առատ ունի ետք եւ բրոմ (brome), կ'երեւայ թէ նախինեց ալ ծանօթ էր այս տեղը։ Գոյները պարտապէս եւն (եղեգ) կ'անուանեն։ Պաղովնտի աշխարհագրութեան մէջ Ջենոնեան թերակղզին (Zenosia Chersonesus) կը կոչուի. իսկ միջին դարու իտալական քարտէսներն աւելի ճիշդ՝ Zuchala, կամ Zuchala անուն կու տան, որ հաւանականաբար իտալական zagaglia բառն է — այսինքն քե՛զ, — Լու։ — Իսկ այժմեան Աբքաթա բառն անշուշտ ճանիկներէն մնացած է, որոնք նոյն պարբեր ծայրերը եւ աւան էին կառուցած եւ կոչած էին Բաթաթ։

Թողլով Ազդեան ծովեղերն իր սլաղով՝ եւ իմ բո՛չիկս փայլ հարցադրեթ միայն բանեռու վրայ, որ փոքր անհանգստութիւն չէր պատճառած ինձ այս ուղեգրութեան ժամանակ, մանաւանդ միջուկե Ուկրաինա։

— Մարտին Նիկիտիչ, (այի եւ անունն եւ հայրանունը տալով՝ բոտ առաւական ուղևորութեան,) քանի՜ իրարմէ շէնք բաժնուած՝ կ'այաջմը՝ դեղ մի, ծար մը, հրահանգ մը առէք ինձ աս ծովային հիւանդութեան դէմ. շատ կը նեղուիմ։ Գուցէ ոյլ եւս չտեսնեք իրար, կամ թէ շատ ուշ։ Չեք խորհարդ ինձ համար Չեք յիշատակն յուսեւ արթնցընող առիթ մը պիտի լինի։

— Ա՛. Ջ., պատասխանեց Մարտին Նիկիտիչ՝ նոյն ձևով, փոքր ինչ մտածելէ վերջը. դժբախտաբար վճարողական որդ զեղ չէմ կրնար տալ Ձեզ, վառն գէ բո՛չկականութիւնը գեւռ ոչինչ է գառն կարող միջոց այս հիւանդութեան դէմ։ Բայց կրնամ Ձեզ քանի՜ մի խորհարդներ տալ, որոնք՝ թէեւ անուղղակի՝ կրնան օգտել Ձեզ, եւ շատեղի փորձուած են. Զանացե՛ք նախ, գտնուի՛ր միշտ շողեխաւն մէջտեղը. երկրորդ, հանուե՛ք մտքը անկողնի եւ պառկեցե՛ք Քելի լըւայ եւ հանտարտ պահեցե՛ք զՁեզ. Զանացե՛ք շատ շարժուի՛ր, եւ մանաւանդ քնացե՛ք։

— Իսկ եթէ քսւն չի տանիր։

— Աճէն հնար ի գործ դրե՛ք որ կարենաք ննջել. լաւ կ'անե՛ք եթէ փոքր ինչ, օրինակի համար, պղտիկ գաւաթով չննիւ՛ր եւ խմէք. իսկ շոգեհաւ մանեղէն յառաջ՝ Ձեր ստամոքսը պարագ մի թողուք. եւ այս աւելի լաւ է. քան թէ անօթիկ նաւ տարի։ Այս ալ գիտցե՛ք, որ որչափ ցած եւ ուղափայտն (quille) քովերը գտնուիք, նոյնչափ որոշուած պախա գգայի եւ Հիւանդութեան դէմ լուսապայ միջոցներէն մէկն այ՛ միշտ մարուր օգծծելն է. մարուր օդի մէջ գտնուիլ մեծապէս

կ'օգնէ այս հիւանդութեան գալուն կամ նորոգուելուն դէմ:

— Ընորհակալ եմ, բժիշկ, կ'աշխատիմ օգտիւ Բոյ խորհուրդներէն:

— Բայց վերապէս, մի վախճա՛ք, այս որոնումը մնասկալ չէ. սոքն իր տակը հաստատուն հող գտածին պէ՛ս ստամբուն ալ կ'ամրանայ եւ հիւանդութենէն ամենեւին հեռը չի մնար:

— Իսկ անուղղակի ուրիշ հիւանդութեան հոյ չի պատրաստեր այս ծովային ակօղը:

— Ամենեւին:

Բժիշկ ուղեկցիս այս խորհուրդները կ'առ առ կ'առ քործադրեցի այնուհետեւ, եւ կը խոտովանեիմ որ բաւ բաւականի դիր զգայցի:

Ուղեւորութեան շարունակութեան մէջ՝ ժամանակի մեծաւ մասամբ կ'անցընէի նաւայարկի վրայ, ուր օդը բնականաբար աւելի մաքուր է քան օթեանկերտ. մէջ, իսկ երբ նախաճաշի կամ ճաշէ նստած ժամանակ՝ շողենաւն իր խաղը կը սկսէր, եւ զրգիս կամայ կամաց կը ծանրանար, կը մոռնայի ուտելէն ալ խնդրէն ալ, եւ անկապող քաշուելով օթեանի, կը հանուէի եւ կը մանեի անկողին: Ըստ անգամ ժամերով կը մնայի այսպէս մէջքի վրայ պռակած, որքան հարաւոր է ամառը կը պահէի զեւ, աշխատելով շարունակ: Եւ որովհետեւ անկողնէն եր շարունակ քնայ կամ թմրութեան մէջ մնայ, սրտեղծութեանս դէմ ալ պաշտպանուելու համար կը դիմէի ընթերցանութեան: Կնիդղին գրուած էր ճիշդ պատահանի քով, որ իր փոքր կիրակի անցքէն բաւական լըյս կը մատակարարէր: Ար զգայի ակալին բէ՛ ծովը կարծես իմ ըմբոստութեանս դէմ՝ նեղացած՝ երբեմն երբեմն մնչուելով իր այլերները կ'արձակէր զեպ ի լուսամուտ, որովք կը բաղնէին հաստ ապակոյն վրայ, եւ քանի մը վայրկեան լըյսն ազատաբնիկէն վերջը՝ կը դառնային զերեւը ուղարկողին դիրքը, քիչ յետոյ վերատին եւ ապա դարձեալ նոյն խաղը խաղալու իմ ընթերցանութեանս եւ լուսամտիս հետ: Իսկ երբ որբումը ստատիկ էր, այն ժամանակ դիրքը ձեռքէս բնկած՝ եւ ես յուսահատաբար արտմտած՝ միանգամայն խղճայի նայուածքներ կ'արձակէի պատահանէս այն կատաղւոյն, որ իւր հիւանդացուցած ուղեւորն այս վերջին միջիմառութենէն ալ կը զրկէր: Բայց վերջապէս՝ կոհակները կը դադարեցնէին իրենց խաղն եւ շողենաւր դարձեալ իր բնական դիրքն ու բնօրացքը կ'ընդգծէր, եւ ես կ'ընէի նուազ յարկը եւ անխնայար աչքով կը դիտէի այս խռովայոյց տարածուելուր: — Այսպիսի ժամանակ՝ դարձեալ կը միանայինք ուղեկից բժիշկիս հետ, եւ քովէ քով նստած՝ նա իր բժշկական ամապիրը կը կարդար, եւ ես դարձեալ իրեն՝ Вѣстникъ Европы ամսագրին մէջն օրեւէ վեպ կամ յօդուած մի, սրուն վրայ կարծիքներ կը փոխանակէինք: Օր մ'ալ տեսայ, որ Մարտին Նիկիտիւն զգալունն ուսութարեւելն լրագիր մը հանելով՝ ուշադրութեամբ կը դիտէր լրագրին թաթարական բաժինը: — Ուղեցի իրմէ. տուաւ: Իսրիմ Բաղդէսարայ քարոքքն մէջ հրատարակուող Թեքէֆ-ն — Переводчикъ լրա-

գրին մէկ համարն էր, որուն խմբագիրն եւ հրատարակիչը զարգացած խրիմի թաթար է:

— Բժիշկ, թաթարերէն կը կարդա՞ք. ինչ է Ձեզ հետաքրքրէր որ թաթարերէն էք սորվեր, հարցուցի ես՝ զգալով թէպէտ որ այս հարցումն փոքր ինչ անանդի էր: — Բայց երեսուսոր բժիշկի փոխանակ տհամութիւնն զգալու ընդհակառակն զո՛հ երեցաւ հարցմանն եւ յայտնեց թէ իբր երկու ամիս է, որ ինքը՝ լոկ բնասիրական հետաքրքրութեամբ սկսէր եր ուսումնասիրել թաթարերէնն, ու նաեւ կը գրէր արաբական տառերը: — Ե՛վէ տղապէս է, ասի, ուրախ եմ շատ, որ իբրեւ ի տրիտուր Ձեր բժշկական խորհուրդներուն՝ ես ալ կրնամ դուք օգտակար լինել: Ձեզ այս ծիւղին մէջ Մարտին Նիկիտիւն աւելի ապշեցաւ առաջարկութեանս վրայ, քան որչափ ես զարմացած էի՝ իր ձեռք տեսնելով թաթարական լրագիրը: Յետոյ իմացայ որ բժիշկը շատ ալ օտար չէր Նիկիտի թաթար է եղէր, պատասխանութեան ժամանակ քրիստոնէութիւնն ընդունած եւ ամուսնացած լեհացի օրիորդի հետ: Իսկ ինք՝ թաթար հօր եւ լեհ մօր ծնունդ՝ այսօր ոչ մէկն էր եւ ոչ միւր, այլ առաւ էր եւ գեղարու կարիքի էր դառնել բուն առաւ մ'որ իրմէն աւելի հայրենասիրական ոգւով խօսէր Ռուսաստանի վրայ ընդհանրապէս: Այսպիսի ուրիշ մէկն ալ ծանցած եմ ես Թիֆլիս. որուն հայրը համբէնցի թուրք էր, մայրը լեհացի կամ թուրքի, իսկ ինք առաւ էր, եւ բարձրատիճան զինուորական, Բետերբուրգի զինուորական ձեմանտն աւարտած, նոյնպէս ջերմ հայրենասէր: Մեծագէտ զո՛հ եղաւ բժիշկը, որ ես մեր ուղեւորութեան ամբողջ տեւողութեան ժամանակ, օրը քանի մի անգամ, թաթար լեզուի ընթերցանութեամբ կը պարագեի իրեն հետ: Եւ պէտք էր տեսնել թէ մեր միւս ուղեկիցներն ինչ զարմացական նշաններով անցուարձ կ'անէին մեր շուրջը, երբ մեզը լեզուէն մեր առջեւ դրած՝ կը կարդալինք կամ կը գրէինք:

(Ըրոն-ն-կիւն)

Կ. ՏՈՒՐԵՆՆ

ԲԱՆԱՍՏԵԳԺԱԿԱՆ

ՅՈՒՐԱՆՈՒՆԻ ԳՆՏԿԱՆՆԵՐ

Այլաբանօրէն խօսել՝ եւ Բոն ռըիշ բան քան որ իրզ կը դիտուի, առաքի դիտուած իրը կ'անհարկօր լրտած իրով: Այս անհարկութիւնը խօսքով կամ բառով միայն չ'ըլլար, այլ եւ զեղարուեստի եւ տեսանելի պատկերներով. եւ նոյն իսկ մոմսութեամբ եւ կամ մուշը գուսանութեամբ ալ կրնայ ըլլալ:

Այլաբանութեան սիրգը շատ հնագոյն ժամանակներէ է, լեզուի ու մարդկային ազգի